
KÖNYVEK

HORVÁTH Márta. *A történetmondás eredete*. Budapest: Typotex Kiadó, 2020. 158.

„A kognitív olvasat – jegyzi meg Margaret Freeman („Cognitive Poetics”, in *The Routledge Handbook of Stylistics*, ed. Michael BURKE, 313–329 [London–New York: Routledge], 324) – nem egyszerűen egy másik típusú irodalmi elemzés. Inkább az irodalmi interpretáció alapjait kínálja.” Horváth Márta monográfiája ennek a kognitív poétikai kutatásnak a legújabb hazai eredménye, amely tehát nem értelmezői eszköztárat vagy metódust kínál az olvasónak, hanem azokat a megismerő struktúrákat és folyamatokat mutatja be, amelyek megalapozzák a narratív szövegek megértését, Peter Stockwell terminusával az „olvasatok” kialakulását (*Cognitive Poetics: An Introduction* [London–New York: Routledge, 2002]). A kötet nem az első tudományos munka, amely a kognitív szemléletű narratológia eredményeit ismerteti az érdeklődőkkel (idézhető itt Horváth Márta *Megtestesült olvasás* című, 2011-es tanulmánya a *Literatúrából*, a *Helikon* 2013/2., illetve a *Literatura* 2019/4. kötetének egyes közleményei vagy a Horváth Márta szerkesztésében a Typotex Kiadónál megjelent tanulmánykötet 2014-ből, *A művészet eredete: Kultúra, evolúció, kogníció* címmel), ám kétségtelenül az eddigi legátfogóbb áttekintése az elbeszélés evolúciós és kognitív elméletének magyar nyelven. Ráadásul a fejezetek nem korlátozódnak az egyes társtudományokból (elsősorban a pszichológiából és a nyelvtudományból) átvett modellek, fogalmak ismertetésére: a szerző minden esetben vállalkozott az elméleti kiindulópont(ok) alkalmazására is, német, angol és magyar nyelvű irodalmi szövegekre adaptálva azokat. És bár ezek az elemzések (még) nem igazolják empirikusan a kognitív narratológiai megközelítésmódot (miként az empirikus olvasó és az idealizált modellolvasó fogalma is egymásnak feszül némiképp a bevezető tanulmányban), meggyőzően érvelnek ennek a kiindulópontnak gyümölcsöző volta mellett, továbbá inspirálóan hatnak kísérletes vizsgálatok megtervezésére. A kötet voltaképpen a méréseken

alapuló pszichológiai, az alapos nyelvi elemzést megvalósító kognitív poétikai és a spekulatív modellalkotást favorizáló evolúciós perspektíva egyedülálló szintézise, amely nem kiegészíti, mint inkább új alapokra helyezi a művek egyéni interpretálását (utalva Jeney Éva megjegyzésére a kognitív narratológiák iránti bizalmatlanságról, lásd „Kognitív narratológiák”, *Literatura* 43 [2017]: 230–237, 236–237).

A szerzőt két alapvető kérdés foglalkoztatja: miért alkotunk és olvasunk elbeszéléseket, illetve hogyan, milyen mentális folyamatokon keresztül tesszük mindezt? A fejezetek tehát hol az elbeszélés aktusának evolúciós motiváltságára irányítják a figyelmet (különösképpen a narratívák társas-kognitív eredetére rákérdező első és a befogadást kísérő morális ítéletalkotásra fókuszáló negyedik fejezet), hol pedig az elbeszélések nyelvi megalkotottságára, amely azonban az olvasói elmével való szoros interakcióban, azaz megértett, feldolgozott megformáltsággként tematizálódik (a koherencia-képzés kapcsán a második, az ábrázolt és kiváltott érzelmek kapcsán a harmadik fejezetben). A megismerést – szemben a karteziánus emberképpel és a klasszikus kognitívizmus előfeltevéseivel – nem korlátozza a szerző a racionális elmeműködésre, az érzelmeket pedig nem a megértést kísérő járulékos állapotokként, mintegy az olvasás hozadékaként, hanem magában a befogadás folyamatában fontos szerepet játszó tényezőkként integrálja elméletébe. Szemléletes példája az integratív megközelítésnek, ahogyan az empátia a fokalizáció és a tudatelméleten keresztül az elbeszélés feldolgozásának, sőt az elbeszélői nézőpont azonosításának kulcsmomentumává válik. És elgondolkodtató az is, hogy az anticipációra való képességünk a kauzális gondolkodás terén pozitív következményekkel jár, míg a szorongás kapcsán negatív hatásai vannak. Mindez nem ráció és emóció szembeállításaként nyeri el a jelentőségét, hanem annak felismeréseként, hogy egyazon kognitív kapacitásunkat az elbeszélések különböző módokon és mértékben aknázzák ki. Horváth Márta könyve nem narratív technikákat azonosít (noha bemutat-

ja, hogy egyes szövegek milyen konkrét kihívások elé állítják az olvasó elmét) – abban teszi érdekeltté az olvasóját, hogy összetett potenciális szövegstratégiákra figyeljen fel, amelyeken keresztül a saját megismerésére is reflektálhat.

Külön érénye a munkának az elméletalkotás tudatos és aktív kontextualizálása. Az elméleti téziseket azok interdiszciplináris horizontján túl a narratológiai, irodalomelméleti hagyománnyal való viszonyukban is bemutatja. Miközben a kibontakozó elmélet célzottan lép túl a strukturalista örökségen, egyértelműen jelzi, milyen kapcsolat fűzi a korai formalizmushoz, az alaklélektanhoz vagy a recepcióesztétikához, továbbá a hermeneutika bizonyos megállapításaihoz. Nyitottnak mutatkozik ugyanakkor a szorosabb tudományos integrációra is: a genetikai és a környezeti tényezők együttes hatásán (epigenezis) keresztül a kognitív pragmatika, Sugiyama koncepciója révén a természetes pedagógia, a koherencia értelmezésével, illetve lokális és globális aspektusának együttes tárgyalásával pedig a kognitív szövegtan felé tesz lépéseket a kötet. A háttérfeltevéseken túl az egyes alkalmazott fogalmak szintjén is párbeszéd-képes a felvázolt kognitív narratológiai keret: a célirányítás és ingerirányítású szelekció megkülönböztetése például a szaliencia fogalmának kétféle értelmezésével (hozzáférhetőség, illetve feltűnőség) mutat közvetlen párhuzamot. Mindezek alapján tűnik kissé radikálisnak a szerzői szándék dominanciája a modellben, azon belül az elbeszélések befogadásának. (E tekintetben izgalmas összevetni ezt a kognitív narratológiai elméletet a kognitív poétika fosszilizációs elméletével, amelyet az irányzat alapítója, Reuven Tsur dolgozott ki: *Poetic Conventions as Cognitive Fossils* [New York: Oxford University Press, 2017].) Felteszi tehát azokat a kérdéseket, miért olvasunk szépirodalmat, mire jó ez a

tevékenység az olvasóknak (mind az egyén, mind a csoport szintjén), és miért érdemes az elbeszélések szerveződésével alaposabban foglalkozni. S noha a kogníció folyamatai nem egyformán mutatkoznak meg az egyéni megértés és a közösségi motiváltság perspektívájából (a fikció például hol homogén minőség a valósággal, hol pedig éppen a valódi megismerés folyamatainak kínál intenzívebb szerveződési közeget; valamint a kognitív univerzálék mellé gyakran társulnak kultúrspecifikus tényezők is az elemzésekben), Horváth Márta az önmegértés, az önértékelés, a kritikai gondolkodás és a jogilag nem szabályozott morális problémák bemutatása felől kínál érvényes válaszokat. A kötet három központi fejezetét így átszövi egy belső kapcsolatrendszer, amely az olvasói érzelmeket a megértés és a morális értékelés felől is megfigyelhetővé teszi.

Koherens és átgondolt könyvet vehet tehát a kezébe az olvasó, amelyben az egyes fejezetek önmagukban is megállják a helyüket, miközben a narratív szövegek megértésének folyamatára több nézőpontból is rátekinthetünk. Az elméletalkotás mégsem válik zárt szaktudományos diskurzussá: az elemzések a hétköznapi tapasztalatok szintjén teszik próbára a bemutatott modelleket, mindezt olyan olvasmányos nyelvezettel, amely a kognitív szemléletű irodalomértéssel most ismerkedőket sem bizonytalanítja el. *A történetmondás eredete* sikerrel oldhatja a kognitív narratológiával szemben esetlegesen még fennálló szkepszt, és stabil keretet kínál újabb tudományos kutatásokhoz. Mást nem is kívánhatunk, mint hogy minél több kísérlet, empirikus elemzés épüljön a kötet nyújtotta alapokra.

SIMON GÁBOR

HORVÁTH Márta és SZABÓ Judit, szerk. *Irodalmi elbeszélés és morális ítélet*. Irodalom – evolúció – kogníció 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2021. 292.

Mit jelent morális szempontból, hogy mi a helyes és mi az elfogadhatatlan, illetve mi a jó és mi az elvetendő? A legtöbb irodalmi termék, legyen az szép- vagy populáris irodalom, rákényszeríti az olvasót egy nem minden esetben tudatos morális ítélet meghozatalára. Gondoljunk csak az átlag magyar olvasó olyan korai irodalmi élményeire,